

ks. prof. UAM dr hab. Andrzej Pryba MSF
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Teologiczny

**Recenzja rozprawy doktorskiej Pana mgra lic. Dariusza Nowaka
z tytułem: *Wychowanie do życia w czystości w świetle polskiej literatury moralno-
katechetycznej okresu posoborowego* (ss. 396), napisanej na Wydziale Teologicznym
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
pod kierunkiem dr hab. Anety Rayzacher-Majewskiej**

1. Wprowadzenie

Święty Jan Paweł II w adhortacji apostolskiej *Familiaris consortio* w numerze 21 zwracał trafnie uwagę, iż miłość, która się karmi i która się wypowiada w spotkaniu mężczyzny i kobiety, jest darem Boga; jest więc siłą pozytywną, zorientowaną ku dojrzałości ich jako osób; jest także cennym źródłem daru z siebie, do jakiego wszyscy, mężczyźni i kobiety, są powołani w celu własnej realizacji i osiągnięcia szczęścia. W ten sposób wypełniają oni plan życia zawarty w ich powołaniu. Człowiek jest rzeczywiście powołany do miłości jako wcielony duch, tzn. dusza i ciało w jedność osoby. Miłość ludzka obejmuje także ciało, a ciało wyraża również miłość duchową.

Zwracał uwagę w dalszej części swojej refleksji, iż w świetle Odkupienia, na drogach formacyjnych ludzi młodych i dorastających, cnota czystości (należąca do cnoty umiarkowania - tej cnoty kardynalnej, która w chwili chrztu św. została podniesiona i ubogacona łaską) nie może być ona rozumiana jako sprawność represyjna. Wręcz przeciwnie należy ją pojmować jako przejrzystość i ochronę otrzymanego daru miłości, cennego i bogatego, widzianego jako dar z siebie, który się realizuje w specyficznym powołaniu każdego. Czystość jest więc „energią duchową, która potrafi bronić miłości przed niebezpieczeństwami ze strony egoizmu i agresywności oraz potrafi kierować ją ku pełnemu urzeczywistnieniu” (FC 33). *Katechizm Kościoła Katolickiego* natomiast określa czystość w następujący sposób: „Czystość oznacza osiągniętą integrację płciowości w osobie, a w konsekwencji wewnętrzną jedność człowieka w jego bycie cielesnym i duchowym” (KKK 2337).

AP

Problematyka dotycząca czystości, wychowania do czystości w ramach wychowania młodego człowieka do realizacji i do daru z siebie, zakłada uprzywilejowaną współpracę rodziców, jak również ich współpracowników także w wychowaniu do innych cnót, jak umiarkowanie, męstwo, roztropność.

W związku z tym dobrze, że rozprawa doktorska Pana mgra Dariusza Nowaka podejmuje przywołaną problematykę. Autor bowiem zajął się badaniem dotyczącym wychowania do czystości w świetle literatury moralno-katechetycznej. Praca wpisuje się w myśl teologicznomoralną i katechetyczną dotyczącą tego istotnego zagadnienia.

2. Źródła, cel, problem i metoda dysertacji

Na początku ewaluacji metodologicznej należy stwierdzić, że Doktorant, pisząc dysertację, określił metody, jakimi będzie się posługiwać. Zaraz na wstępie stwierdził: „W niniejszej pracy zastosowano metodę analityczno-syntetyczną. W oparciu o nią dokonano szczegółowej analizy zebranych wcześniej materiałów odnoszący się bezpośrednio do tematu badań oraz zagadnień pochodnych. Następnie poddano je procesowi refleksji, aby ostatecznie wyłoniły się z niej zagadnienia dotyczące wychowania do życia w czystości” (s. 12-13). Należy stwierdzić, iż Doktorant zastosował w pracy przywołaną metodę, jednak już w samym jej określeniu wykazał się nieporadnością gramatyczną i stylistyczną. Tego rodzaju mankamentów w tej dysertacji jest bardzo wiele. Dla przykładu Autor we wstępie pracy na stronie 7 pisał: Na „potrzebę do nieustannego doskonalenia się”; „Przypisuje się jemu znaczenie”; „Fundamentalnym znaczeniem dla podejmowanych analiz badawczych w niniejszej pracy jest nade wszystko akt stworzenia świata jakiego dokonał Pan Bóg”; „Umiejscowiony jest tutaj moment”; „powołany został do życia człowiek jako osoba”; „mamy obowiązek zachowywania cnoty czystości i życia w zgodzie z jej wytycznymi odnosi się to przede wszystkim do uwarunkowań wynikających z woli Pana Boga”; „W tej perspektywie u podstaw rozważań naszych mamy obowiązek zachowywania cnoty czystości”. Szereg przywołanych tu stwierdzeń jest nielogicznych bądź niezrozumiałych.

Treść dysertacji niestety świadczy o trudnościach Doktoranta w rozróżnianiu między teologami, specjalistami a pisarzami. Nie zauważył i nie odpowiedział czytelnikowi, co jest opinią wiążącą autorytetem papieskim, a co pisze protestancka pastorowa Ingrid Trobisch, której nazwisko błędnie zapisał (Trobisz, s. 394) w książce *Być kobietą*. Notabene publikacja ta nie wpisuje się w zaznaczoną w tytule pracy polską literaturę moralno-katechetyczną.

High

Doktorant miał również trudności w krytycznym analizowaniu tekstów, co jest pewnym mankamentem tej rozprawy.

We wstępie Autor dysertacji zarysował podjętą problematykę. Zaprezentował również, co jest niezbędne w pracy naukowej, stan dotychczasowych badań autorów zajmujących się interesującą go tematyką. Wyjaśnił podstawowe pojęcia jakimi są czystość i wychowanie do czystości. Niepotrzebnie jednak od strony 11 do 13 wyliczał źródła, opracowania i nazwiska autorów.

Doktorant wskazał, że celem dysertacji jest udzielenie odpowiedzi na pytania: „w jaki sposób, aktualnie w świetle opisanych wydarzeń współczesności i analizowanych źródeł, jest realizowane wychowanie do życia w czystości oraz jakie przybierać będzie w przyszłości kierunki rozwoju?” (s. 8). W dalszej części Doktorant postawił kolejne pytania szczegółowe. „W czym ukryta jest siła współczesnej katechezy? Z jakiego powodu pomimo zaangażowania Kościoła nie zawsze osiąga ona zamierzony skutek? Jak powinna wyglądać współpraca Kościoła z różnymi podmiotami realizującymi założenia katechezy? Czego można byłoby robić więcej, aby uzyskać zadawalający stan katechizacji wiernych w parafii, rodzinie i szkole?” (s. 8). Tym samym Doktorant prawidłowo sformułował główny problem badawczy.

Udzielenie odpowiedzi na postawione pytania będące głównym problemem badawczym ułatwił podział pracy na trzy rozdziały.

Sporym mankamentem ocenianej dysertacji jest nieumiejętność wyboru i strukturyzowania literatury. W *Wykazie skrótów* dostrzegam niekonsekwencję. Autor poszczególne tytuły publikacji zapisuje dowolnie. Część z nich zapisuje kursywą, część nie a czasem na zmianę. W przypisach znajduje się skrót LM, który został użyty w pracy pięć razy. Niestety brakuje go w zestawieniu skrótów. Natomiast w *Wykazie skrótów* pojawiły się publikacje, które były cytowane tylko jeden raz: BF Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła, S. Głowa, J. Bejda (red.), Poznań 2000; DiM Jan Paweł II, Encyklika, „Dives in misericordia” o Bożym miłosierdziu, Watykan 1980.

W zestawieniu bibliograficznym pojawiają się niekonsekwencje i brak logiki w podziale literatury. Istnieje dział *Listy apostolskie*, ale Jan Paweł II, List apostolski do młodych całego świata z okazji międzynarodowego dnia młodzieży (31.03.1985) jest w dziale *Orędzia, katechezy i przemówienia*. Ponadto *Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim* nie znalazła się wśród innych deklaracji, tylko jako *Inne*. Jan Paweł II, *List apostolski do młodych całego świata z okazji międzynarodowego dnia młodzieży (31.03.1985)*, w: *Jan Paweł II do młodzieży (1978-2005)*. *Listy, orędzia, przemówienia, homilie*, M. Dąbrowska (red.), Poznań 2005, s. 11-49 nie znalazł się w dziale *Listy apostolskie*, tylko w dziale *Orędzia, katechezy i przemówienia*.

Powołanie do życia w małżeństwie i rodzinie, w: II Polski Synod Plenarny (1991-1999), Poznań 2001 nie znalazło się w dziale *Nauczanie Kościoła w Polsce*, tylko w dziale *Inne*. Dlaczego *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, w: *Katecheza wobec wyzwań współczesności*, R. Czekalski (red.), Płock 2001, s. 67-77 nie znajduje się w dziale *Nauczanie Kościoła w Polsce*?

Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła, należy do podstaw nauki Kościoła, wyżej niż jakiegokolwiek dokumenty kongregacji, które mogą się zmieniać, zostało umieszczone po nim. Powinno być ono razem z *Katechizmem Kościoła Katolickiego* ponad papieżami, albo po nich, a nie po *Listach papieskich*, na końcu.

Doktorant w literaturze przedmiotu przywołał publikacje, które nie są źródłem naukowym. Przykładem może być „Niedziela”; „Posłaniec św. Antoniego z Padwy”; „Fronda” (2004) nr 32; Ricciotti G., *Życie Jezusa Chrystusa*, Warszawa 1956.

Zarówno w zapisie bibliograficznym, jak i w przypisach można znaleźć szereg błędów, Autor dysertacji w różny sposób dokonuje zapisu nazwiska tego samego autora: Z. Lew – Starowic (s. 141); Lew-Starowicz Z.; Lew–Starowicz Z.; Lew – Satrowicz (s. 384). W zapisie nazwisk bardzo znanych osób, jak ks. prof. Tadeusz Styczeń (s. 144) czy ks. prof. Andrzej Draguła (s. 369) i wielu innych. W dysertacji pojawiają się niekonsekwencje w zapisie tytułów publikacji czy też różnego rodzaju dokumentów. Można również znaleźć liczne niekonsekwencje w zapisie przecinków oraz spacji.

Struktura dysertacji jest koherentna, proces wnioskowania spójny. Autor poprzez analizę materiału źródłowego dokonał uogólnień i wyciągnął wnioski, co umożliwiło ukazanie wieloaspektowości analizowanego zagadnienia.

3. Ewaluacja merytoryczna rozprawy

Rozprawa doktorska Pana mgra Dariusza Nowaka składa się z wykazu skrótów (s. 5), ze wstępu (s. 7-15), trzech rozdziałów (s. 16-344), zakończenia (s. 343-349) oraz z bibliografii, zawierającej nauczanie papieskie i Stolicy Apostolskiej, nauczanie Kościoła w Polsce, dokumenty państwowe, podręczniki i pozostałe materiały do nauczania religii, oraz literaturę przedmiotu i literaturę pomocniczą (s. 350-396). Szkoda, że spis treści nie odpowiada stanowi faktycznemu tej pracy.

Dysertacja ma cechy pracy naukowej. Na uznanie zasługuje klarowna struktura monografii. Uporządkowanie rozdziałów i paragrafów jest typowe dla pracy źródłowo-analitycznej. Jest ono logiczne i przejrzyste. Pozwoliło to na ukazanie najważniejszych

Agh

aspektów dotyczących wychowania do życia w czystości. Większych zastrzeżeń nie budzą też sformułowania rozdziałów i paragrafów. Są one logiczne i oddają sens zawartych w nich analiz naukowych. Niekiedy jednak analizy te nie są zbyt głębokie, a zagadnienia, które Doktorant podejmuje nie są na wskazany w tytule rozdziału temat.

Autor już we wstępie dysertacji wskazuje na ważkość podjętej przez siebie problematyki. W pierwszym rozdziale (s. 16-104) zwrócił najpierw uwagę na chrześcijańską wizję czystości. Słusznie zaproponował analizę Biblijnego ujęcia tego zagadnienia. Zastanawia jednak, co wspólnego mają z tematem pracy i rozdziału analizy zaprezentowane zaraz na początku pierwszego rozdziału: „Na samym początku poddając analizie dzieje narodu Izraelskiego dostrzegamy, że historia jego narodzin a później rozwoju nawiązuje naturalnie do najstarszych ośrodków związanych z tamtejszą cywilizacją Bliskiego Wschodu. Do grona tych miejsc zaliczamy przede wszystkim cywilizację Mezopotamii, Egiptu czy Ziemi Kannanu” (s. 16). Autor na kolejnych stronach (s. 17-26) podejmuje zagadnienia wyłącznie niebiblijne. Nie mają one nic wspólnego z posoborową literaturą moralno-katechetyczną. Autor najpierw pisał o Mezopotamii, potem o Sumerach i prostytucji sakralnej. Następnie o bóstwach Egiptu, dziełach malarskich opisujących zachowania seksualne bezpośrednio odwołujące się do łączności świata ludzi ze światem bogów, by skonstatować swój wywód w następujący sposób: „ogromne znaczenie w wierzeniach opisywanego kręgu kulturowego przynależało się kultom płodności oraz kultom fallicznym” (s. 23). Po prezentacji niebiblijnych koncepcji dotyczących seksualności Doktorant wreszcie odnosi się do Izraela, z wnioskami typu „Bóg nie miał także żony i nie współżył seksualnie” (s. 30), czy też „Nie ulega wątpliwości także, że postrzegany jest również jako Osoba aseksualna” (s. 30). Autor w swej niepogłębionej analizie odwoływał się do następujących źródeł: E. Mircea, *Historia wierzeń i idei religijnych*, Warszawa 1988; K. Imieliński, *Seksuologia. Mitologia historia kultura*, Warszawa 1989, Z. Lew-Starowicz, *Seks w kulturach świata*, Wrocław 1987; B. Remi, *Czy Bóg Ojciec jest mężczyzną? Refleksja nad męskością i ojcostwem*, ComP 19 (1999) nr 2, s. 29-36.

W dalszej części swych analiz Autor zasadniczo poprawnie dokonał syntetycznej prezentacji poszczególnych zagadnień wyznaczonych przez siebie w pierwszym rozdziale.

W rozdziale drugim Doktorant zaprezentował zagadnienie czystości jako normatyw moralno-wychowawczy w kontekście współczesnej kultury życia i miłości (s. 105-201). Najpierw zaprezentował źródłowe powinności wobec czystości. Autor słusznie odwołał się do aktu stworzenia wskazując na fakt, iż Bóg powołując do istnienia człowieka, uczynił go uczestnikiem swojego życia. Człowiek jest szczytem dzieła stworzenia Bożego. Zdaniem Pana Dariusza Nowaka świadomość otrzymanej godności powinna przenikać całe zachowanie oraz

postępowanie osoby wierzącej. Tak ukazany fundament moralności chrześcijańskiej kieruje osobę w stronę zachowywania cnoty czystości w życiu chrześcijanina. Przyjmowane jako wychowanie personalistyczne nie ukazuje osoby jako przedmiot realizowanych oddziaływań, ale jako podmiot w realizowanym procesie. Kształtowane w taki sposób wychowanie seksualne człowieka podąża w stronę poszukiwania dobra. Realizuje się ono szczególnie w interakcjach z innymi ludźmi. Autor w swych analizach dotyczących wychowania do życia w czystości wskazał na konieczność przyjęcia przez człowieka prawdy o nim samym i Bożej miłości.

W rozdziale trzecim Doktorant koncentruje swoje badania na katechetycznych środowiskach kształtowania i pielęgnowania postaw czystości (s. 201-342). Wskazał najpierw na małżonków, którzy „dają początek nowej społeczności, u której fundamentów jest miłość. Dzięki temu powstaje pomiędzy małżonkami relacja o charakterze przymierza, które jest dla nich obowiązujące niezależnie od sytuacji jakie spotkają ich w życiu” (s. 202). Zauważył, że celem tej wspólnoty jest doprowadzenie ludzi wierzących do zbawienia i życia z Bogiem w niebie. Mogą tego dostąpić jedynie dzięki nieustannie pogłębianej relacji z Chrystusem. W dalszej części swoich analiz zauważył, że rodzina u źródeł swojego istnienia powinna mieć głęboko ukonstytuowaną miłość. Trafnie też przywołał naukę Kościoła rzymsko-katolickiego, że rodzina jako wspólnota miłości może wzrastać i rozwijać się na wielu płaszczyznach. „W szczególności odnosi się to do obszarów religijnych i egzystencjalnych rodziny, która pełni ważne role w społeczeństwie. Przyczynia się m.in. do nawiązywania wielu relacji interpersonalnych pomiędzy ludźmi będąc swoistą szkołą tych wzajemnych odniesień” (s. 202-203).

W rozdziale trzecim Autor zajął się również prezentacją różnych programów katechetycznych. Niestety często jest to swoistego rodzaju ich wyliczanie, które nie jest ściśle związane z tematem pracy. Znajdują się tu treści dotyczące katechetów, wypalenia zawodowego, podstaw programowych. Od czasu do czasu pojawiają się zdania w stylu „odnajdujemy treści i zadania wynikające z katechezy, w której odnoszą się do cnoty czystości” (s. 275), po czym następuje kolejne wyliczanie tytułów i rozdziałów programu. Następnie Doktorant pisze o podstawach programowych do s. 290. W trakcie tej prezentacji pojawia się zdanie: „Chociaż nie nawiązuje bezpośrednio do zagadnień czystości chrześcijańskiej to mimo wszystko wskazuje” (s. 282) oraz „Do zadań katechety związanych z cnotą czystości należą tutaj” (s. 283); „Z wymienionych tematów najbardziej zagadnienie czystości” (s. 284). Następnie „Zdaniem M. Falkowskiego w Podstawie programowej katechezy ważne jest, aby wspomnieć także o metodach katechetycznych poprzez które może być jak najlepiej realizowany proces edukacji na legacjach religii” i dalej Autor opisuje metody katechetyczne, wskazując na jedną

z nich: „Wydaje się być także skuteczna w sytuacjach, kiedy na lekcjach religii poruszane są tematy dotyczące moralności, sumienia oraz czystości seksualnej” (s. 289). Nie jest to dogłębna analiza na temat postawiony w tytule pracy.

Zakończenie pracy (s. 343-349) jest udanym *résumé*, rekapitulującym w bardzo syntetyczny i esencjalny sposób „owoce” dysertacji. Bardzo cenne jest wykazanie przez Doktoranta wniosków. Postuluje, by w rodzinie podejmować edukację religijną, w tym na szczególne miejsce zasługuje wychowanie do życia w czystości. W realizacji swojego powołania oraz misji winna być ona wspierana poprzez działania Kościoła wraz z działającymi przy parafii organizacjami i grupami religijnymi a także publicznej i niepublicznej szkoły.

Doktorant postuluje, by od najmłodszych lat prawidłowo kształtować sumienie dzieci. W związku z tym, że rodzice są pierwszymi wychowawcami swoich dzieci powinni oni mieć możliwość czynnego uczestniczenia w kursach oraz szkoleniach mających na celu przygotowywanie ich do budowania w przyszłości rodziny a także uczestniczenia w życiu Kościoła. „Ten rodzaj edukacji religijnej powinien być skierowany już na samym początku do narzeczonych a następnie do rodziców, którzy dzięki niemu będą na nową poznawać zasady wychowania swoich dzieci do życia w cnocie czystości. Dzięki temu także będą mogli realizować się we współczesności, w której pojawiać się będzie płaszczyzna porozumienia pomiędzy nowoczesnością a egalitaryzmem w wychowaniu” (s. 346).

W parafiach winny być organizowane różne formy katechezy dostosowane do potrzeb i możliwości uczestników. „Realizacja nauczania religii we współczesnej szkole zmierzać powinna w kierunku właściwego przekazu wiedzy religijnej i zawartego w nim depozytu wiary katolickiej” (s. 347).

„Konieczne jest również dobre przygotowanie osób pełniących funkcję katechetów nauczających religii w szkole. Powinny to być z jednej strony osoby, które są powołane do wykonywania takiej posługi, a z drugiej strony powinny być one przygotowane do realizacji tego zadania jak najbardziej merytoryczne” (s. 348).

4. Ogólna ocena rozprawy i pytania dla Doktoranta

Lektura dysertacji Pana mgra Dariusza Nowaka pozwala stwierdzić, że cel postawiony we wstępie został zrealizowany. Wykorzystane metody pozwoliły odpowiedzieć na stawiane problemy badawcze. Niewątpliwie bardzo ważnym osiągnięciem recenzowanej rozprawy doktorskiej jest zebranie bogatej bibliografii zajmującej 46 stron (s. 350-396).

A 17

Struktura dysertacji zasługuje na uznanie. Jest ona przejrzysta. Rozdziały i paragrafy są logicznie i klarownie uporządkowane.

Przeprowadzona analiza wyników badań, pomimo wielu niedociągnięć, wskazują na warsztat naukowy Doktoranta, który nie boi się podejmować aktualnych problemów poznawczych, mających ogromne implikacje natury kulturowo-społecznej. Po przeprowadzeniu wszechstronnej ewaluacji pragnę wyrazić opinię, że mimo wskazanych mankamentów, stanowi ona oryginalne rozwiązanie problemu naukowego.

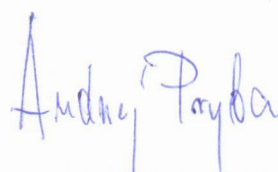
Po interesującej lekturze dysertacji Pana mgra Dariusza Nowaka nasuwają się następujące zagadnienia od recenzenta:

1. Na przestrzeni lat dokonywały się zmiany w zasadach wychowania do życia w czystości. Jakie wartości ukazywane były kiedyś jako podstawa do wychowania w czystości i pozostały aktualne a jakie zostały uznane za niezbyt trafione?
2. Odmienność spojrzenia na wychowanie do czystości w katolicyzmie a innych wyznaniach i religiach. Jakie są tego przyczyny i cele? Dlaczego asceza w jednej rzeczywistości postrzegana jest jako przestarzała a w innej jako pożądana i aktualna?

5. Wniosek końcowy

Biorąc pod uwagę wszystkie przyjęte kryteria oceny stwierdzam, że recenzowana przeze mnie rozprawa doktorska *Wychowanie do życia w czystości w świetle polskiej literatury moralno-katechetycznej okresu posoborowego* wyczerpuje wymagania art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. z 2003. Nr 65, poz. 595, z późn. zm.).

Dlatego wnioskuję o dopuszczenie Pana mgra Dariusza Nowaka do kolejnych etapów postępowania o nadanie stopnia naukowego doktora.

Poznań, 28.10.2024 r.

ks. prof. UAM dr hab. Andrzej Pryba MSF